

La lluita contra la pesta a Catalunya: segles XIV-XVIII

Fernando Parrilla Valero

Departament de Salut. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

Resum

La pesta va aparèixer al nostre país el 1348 i es va manifestar durant 300 anys, temps que va permetre a les grans ciutats de la Mediterrània, com era el cas de Barcelona, l'organització d'una estructura sanitària. Amb la Il·lustració (1714-1833), a Espanya es varen establir dos nivells d'organització sanitària, el central i el perifèric, que, amb l'excepció de l'epidèmia de 1820 a Mallorca, va evitar el risc de contagi per pesta.

Introducció

La pesta bubònica va ser la malaltia epidèmica més temuda durant la baixa edat mitjana i un gran motiu de preocupació per a les autoritats sanitàries fins que, en el nou context de l'era microbiològica, no va ser descobert l'agent causal (Alexandre Yersin, 1894) i el seu mecanisme de transmissió (Louis Simond, 1898)¹.

A Catalunya, la pesta bubònica va aparèixer en una època en què la lluita contra les epidèmies era responsabilitat dels consells municipals, que al seu torn establien "juntas del morbo", amb caràcter temporal, per combatre les epidèmies. La primera gran epidèmia de pesta es va produir el 1348 i la darrera el 1648-1653, en un cicle epidèmic de 300 anys de durada i amb 25 epidèmies generals² (Taula 1). De fet, les epidèmies eren tan generals que, a la ciutat de Barcelona, durant el període 1500-1700 es varen enregistrar 56 alertes de risc de contagi (una cada 5 anys), cosa que va obligar a establir tota una organització sanitària per combatre-les³. Amb el canvi de segle (XVIII) el govern polític de Catalunya va passar a mans de les autoritats borbòniques, que varen centralitzar la política sanitària de lluita contra les epidèmies, de competència estatal, establint un sistema de juntas jerarquitzades i permanents: la Junta Suprema de Sanitat (de competència estatal), les juntas superiors de sanitat dels diferents regnes (de competència regional) i les juntas portuàries de sanitat (de competència municipal)⁴. Durant l'època il·lustrada, Ca-

TAULA 1. Brots epidèmics de pesta a Catalunya. Segles XIV-XVIII²

Segle	Anys	Comentaris
XIV	1348-1351	1a epidèmia. 60%-70% de mortalitat
	1361-1363	2a epidèmia, anomenada <i>Mortaldat dels infants</i>
	1371-1375	3a epidèmia, anomenada <i>Mortaldat dels mitjans</i>
	1381-1384	4a mortaldat
	1395-1396	5a mortaldat
XV		Onze brots generals: 1400-1402, 1410-1413, 1420-1422, 1429-1430, 1439-1442, 1450-1451, 1457-1458, 1465-1467, 1475-1476, 1489-1490, 1493-1494
XVI		Sis brots generals: 1506-1508, 1518-1523, 1527-1530, 1558-1559, 1563-1568, 1588-1590
XVII	1596-1602	
	1647-1654	15%-20% de mortalitat (segona en importància després del brot de 1348-1351). Es va desenvolupar al mateix temps que la Guerra de Secessió o Guerra dels Segadors (1640-1652)
	1676-1685	

talunya es va lliurar del darrer gran brot de pesta d'Europa occidental (pesta de Marsella, 1720-1723), així com dels brots locals de Messina (1743) i Mallorca (1820), gràcies a les mesures preses per les autoritats sanitàries, com veurem més endavant⁵.

En la lluita contra la pesta bubònica diferenciarem dues etapes: la primera, que fa referència al context de la Corona d'Aragó, i la segona, que fa referència al context de la Il·lustració.

La lluita contra la pesta durant el període de la corona d'Aragó

Quan va aparèixer la pesta a Catalunya (1348), ho va fer amb unes dades esfereïdores, amb una mortalitat gene-

Correspondència: Fernando Parrilla Valero
 Departament de Salut
 Pavelló Ave Maria
 Travessera de les Corts, 131-159
 08028 Barcelona
 Tel. 647 238 427
 Adreça electrònica: parrilla.valero@cofb.net

ral que va oscil·lar entre el 60% i el 70%. La població va pensar que es trobava davant de la fi del món i la visió teològica de la societat va determinar l'origen diví o astral de la malaltia, en què la causa eren els pecats comesos o l'enverinament dels pous per part dels jueus. Aquestes qüestions varen dividir els ciutadans: els que buscaven consol en el fervor religiós, els que volien gaudir dels plaers de la vida de manera incontrolada i els que volien donar caça als jueus³.

Els metges ni sabien ni podien tractar una nova malaltia que no coneixien i únicament podien arribar a buscar l'equilibri segons els postulats de Galè. Els tractaments preventius consistien en mesures per combatre els desequilibris de les sis coses no naturals a través de certs tractaments farmacològics o antidòts (el bolus d'Armènia, la triaga magna, el mitridat, les píndoles de Rhazes, el sèver, la mirra i les pedres precioses). Els tractaments preventius eren de tres tipus: farmacològics (triaga magna i mitridat per via oral, pomades sobre els bubons i cataplasmes tèbies cordials), sagnies i remeis dietètics (certs aliments cuinats i acompanyats de salses agres i vi rebaixat amb aigua). La majoria dels tractaments eren poc o gens eficaços i inclús contraproduents (com les sagnies) i el millor que es podia fer era complir la màxima de *Cito, longe fugeas, tarde redeas* (fuir ràpid i lluny, torna tard)⁶.

A partir de la segona meitat del segle XIV, les epidèmies varen aparèixer de forma periòdica i de mica en mica la mentalitat medieval va evolucionar cap a una mentalitat més racional (segles XV-XVII), que l'observació i l'experiència haurien d'anar nodrint. Així, es tenia un coneixement vital que la malaltia es transmetia per l'aire, el qual s'havia de purificar mitjançant el foc en espais oberts i mitjançant perfums en espais tancats, i que també es transmetia pels objectes contaminats dels empestats, motiu pel qual es cremaven les robes i els mobles de qui moria de pesta. El caràcter contagiós de la malaltia també va derivar en establir l'aïllament de les ciutats i la quarantena de les mercaderies i dels vaixells que arribaven al port i dels forasters que arribaven a la ciutat. Aviat es va crear la figura del metge del comú, per vetllar per la salut pública de les ciutats a Barcelona (1350), Cotlliure (1372) i Tarragona (1384). Aquest càrrec unipersonal va donar origen a un òrgan de caràcter no permanent, la Junta del Morbo, que s'encarregava de dictar les mesures de prevenció davant dels contagis³.

Un dels llocs millor documentats és la ciutat de Barcelona, que a més a més tenia el tret diferencial d'actuar de manera autònoma respecte a les epidèmies. El 1337, Barcelona va obtenir un privilegi reial (Pere III) mitjançant el qual el Consell de Cent era el responsable de la protecció sanitària de la ciutat, amb capacitat per dictar ordenacions pròpies; i el 1510 va obtenir un altre privilegi reial (Ferran el Catòlic) a les Corts de Monsó, mitjançant el qual el Consell de Cent podia nomenar totes les persones indis-

pensables per a la vigilància i la preservació de la ciutat en temps de pesta. A la resta de ciutats de la Corona d'Aragó, els consells municipals estaven sota les ordres de les autoritats (veguer, governador, diputació, virrei)⁷. No obstant això, la forma d'actuar sempre era la mateixa; es pot distingir entre les actuacions dutes a terme abans de l'epidèmia i les dutes a terme durant l'epidèmia.

Actuacions dutes a terme abans de l'epidèmia

Davant dels rumors de pesta procedents d'un lloc proper o amb interessos comercials, la ciutat enviava una comissió mèdica per establir l'origen de l'epidèmia i prestar l'ajuda necessària. Si es confirmava l'origen de l'epidèmia, el primer que es feia era prohibir qualsevol relació comercial amb el lloc empestat. Paral·lelament, la ciutat es preparava perquè l'epidèmia no arribés a la ciutat. Així, s'organitzaven pregàries i processons per demanar la protecció divina (a Sant Sebastià i a Sant Roc o al patró de la ciutat); es reparaven els murs de la ciutat; i es tancaven la majoria de portes de la ciutat, establint guàrdies per controlar l'entrada de forasters a la ciutat. Si es confirmava l'epidèmia, l'entrada a la ciutat per terra no es podia fer sense la butlleta sanitària i l'entrada amb vaixell no es podia fer sense la patent sanitària³.

Actuacions dutes a terme durant l'epidèmia

Era molt freqüent que els primers casos de morts fossin negats i atribuïts a altres circumstàncies (aliments en mal estat, etc.). La negació de l'epidèmia tenia com a principal causa impedir el tancament comercial de la ciutat (la qual cosa portava a la pobresa a bona part de la població), així com impedir l'extensió de la por i la fugida de les classes més benestants (que sempre es produïa), que corresponia a les autoritats civils i eclesiàstiques de la ciutat, així com la majoria dels metges i els clergues. La imminència de la mort també feia augmentar l'activitat dels escrivans (notaris) en la redacció de testaments⁸.

Amb els primers casos d'empestats s'activava la Junta del Morbo, òrgan que es dedicava a la gestió de les epidèmies. De caràcter temporal, era permanent a la ciutat de Barcelona des de l'any 1560 i estava formada per vuit membres (*vuitena del morbo*), que l'any 1621 es van ampliar a dotze (*dotzena del morbo*), on hi havia un gran nombre de facultatius. La coordinació entre el Consell de Cent i la Junta del Morbo la duïa a terme el conseller del barri. La ciutat de Barcelona estava dividida en quatre barris, al càrrec dels quals hi havia el *bastoner del morbo* (càrrec creat el 1409), que s'encarregava d'incomunicar les llars dels empestats; controlar el personal sanitari, els malalts i els convalescents; apressar els infractors de les normes higièniques; i informar el seu conseller. Per a la custòdia dels llocs de quarantena de persones i mercaderies, de la presó sanitària, de les portes i dels camins d'accés a la ciutat, i per revisar les butlletes sanitàries del transeünts, es nomenaven guardians. Les epidèmies eren abans que tot

una qüestió d'ordre públic, així que els infractors eren castigats severament (des de fuetades i desterraments fins a la sentència de mort a la forca)³.

Al port de Barcelona existia el càrrec de *guarda del port*, que s'encarregava del registre dels vaixells que arribaven al port, i el càrrec permanent i vitalici d'*agutzil del morbo*, que s'encarregava d'inspeccionar els vaixells sospitosos, juntament amb el guarda del port i amb els metges i cirurgians conduïts per la Junta del Morbo, i d'inspeccionar les mercaderies abans del seu desembarcament. No obstant això, a cap port de Catalunya existia un llatzeret permanent i era freqüent que les mercaderies es ventilessin en llocs allunyats i que els tripulants i passatgers fessin l'aïllament en barraques o instal·lacions provisionals³.

Durant l'epidèmia era necessari augmentar el nombre de metges i farmacèutics per prestar l'atenció sanitària als pobres, motiu pel qual eren contractats a través de les conductes sanitàries. Per atendre els malalts s'habilitaven un o diversos espais en hospitals provisionals o morberies (Taula 2), on els pacients rebien les millors atencions possibles: alimentació nutritiva i reparadora, cura dels bubons dues vegades al dia, i neu per a reduir els vòmits i abaixar la febre⁸. També s'habilitaven llatzerets provisionals per atendre tots els sospitosos de contagi de la ciutat. Tots els que es trobaven fora de les muralles eren ubicats en barraques per fer la preceptiva quarantena. Els *fossers del morbo* s'encarregaven de conduir i enterrar els morts en llocs allunyats, en fosses comunes i, si era possible, coberts de calç³.

Les despeses econòmiques eren quantioses per posar en marxa tota l'organització sanitària, a més a més d'alimentar i assistir un nombre important de ciutadans que no s'ho podien permetre (les encarregades eren les *vergetes del morbo*), motiu pel qual era habitual aconseguir diners mitjançant donatius, impostos, etc. Després de setmanes de patiment, de fam i de misèria, el nombre de morts començava a minvar fins a la desaparició de la malaltia, que acostumava a arribar amb el fred de l'hivern. Per donar gràcies a Déu pel final de l'epidèmia se celebrava el tedèum a la catedral. Finalment, els fugits retornaven a la ciutat, començava la neteja i l'emblanquinat de les llars, es perfumaven les cases dels empestats (els encarregats eren els *perfumadors del morbo*) i es cremaven les seves possessions (robes i mobles)³.

Tot i la distància actual de gairebé 400 anys, el Col·legi de Doctors en Medicina de Barcelona va proposar 30 consells per al govern polític de la ciutat, en precaució i curació del contagi de la pesta de 1652. Les recomanacions adreçades al tractament del malalt, amb la recent pandèmia de COVID-19, ens resulten ben familiars⁸ (Taula 3).

La lluita contra la pesta durant la Il·lustració

A començaments de juny de 1720 es va iniciar un brot de pesta al llatzeret de Marsella i l'agost de 1720 es va escam-

TAULA 2. **Extracte de les 19 normes de funcionament de la morberia de Jesús de l'1 de febrer de 1651⁸**

-
- Es nomenarà un proveïdor, el qual comprarà tot el necessari pel monestir
 - Es nomenaran dos guardes per a la custòdia dels malalts
 - Es nomenaran dos mossos per a recollir les provisions i medicines i deixar-les a les baranes anteriors a l'església
 - Es nomenaran diverses serventes per recollir les provisions deixades pels mossos
 - Es determinaran dues zones: el claustre alt per als malalts i el claustre baix per als convalescents
 - Els convalescents podran sortir a un dels dos horts
 - Els metges i cirurgians viuran en llocs separats dels malalts i hauran de visitar-los dos cops al dia
 - Els religiosos hauran de confessar, reconciliar i donar els sagraments als malalts
 - Un religiós haurà d'alimentar els malalts
 - Un religiós haurà de controlar la cuina i preparar tres caldos diferents segons el tipus de malalt
 - Un religiós serà el guarda-roba, el qual controlarà la neteja del monestir i la neteja de les robes del malalt
 - Es nomenaran servents per a la neteja de les comunes cada nit, per fer els llits i per vetllar durant la nit
 - Es nomenaran fossers per fer els enterraments dels cadàvers amb gran quantitat de cal viva
-

par per tota la ciutat. Les primeres notícies, procedents de Cadaqués, es varen enviar el 26 de juliol de 1720 a la Reial Audiència de Catalunya⁵. A causa de l'extensió per la Provença (sud de França), de la proximitat geogràfica i de les fluides relacions comercials amb França, tant marítimes com terrestres, la por es va apoderar de les autoritats borbòniques i a Catalunya es varen dictar ordres i reials providències amb rapidesa —tan bon punt s'anava tenint coneixement de l'evolució de l'epidèmia—, que establien tota una sèrie de mesures que pretenien preservar el Principat del contagi de la malaltia⁹ (Taula 4).

L'1 de juliol de 1721 es va dictar un edicte general que compilava totes les disposicions publicades fins aquell moment i establia el sistema de lluita contra l'epidèmia. La costa de Catalunya es va dividir en quatre sectors (de la frontera de França al cap de Palamós, de Barcelona a Palamós, de Barcelona a Salou, i de Salou fins la frontera amb el Regne de València), assignant una embarcació guardacostes a cada sector, una amb seu a Roses, dues a Barcelona i una a Els Alfacs. També es varen establir vaixells de sanitat per a la vigilància marítima a tots els ports i platges del Principat. Es varen establir els cordons sanitari (al llarg de tota la costa) i terrestre (a la frontera amb França i l'Aragó), format per soldats i veïns, establint llocs de guarnició. També es varen establir partides de cavalleria. Al port de Barcelona, l'únic del Principat habilitat pel comerç exterior, es va establir la Junta de Sanitat i el Guàrdia del Port (institució i càrrec que ja existien abans de l'època il·lustrada) i les inspeccions als vaixells i al llatzeret. Al Principat es va establir la Junta Superior

TAULA 3. Extracte dels 30 consells per al Govern Polític de la ciutat de Barcelona, en precaució i curació del contagi de la malaltia de la pesta. Col·legi de Doctors en Medicina de Barcelona 1652⁸

14. Les persones convivents amb l'infectat no es poden comunicar amb ningú ni poden deixar fora robes o objectes de la llar. Tampoc no està permesa l'entrada de ningú a la casa infectada. L'incompliment d'aquestes normes comporta gravíssimes penes.
15. S'aconsella que les persones convivents amb l'infectat se'n vagin a viure a un altre lloc, i així poder fer la purga de la casa, per millorar les seves vides i tenir la ciutat més neta
16. Abans de sortir de casa, cal encendre un foc en totes les habitacions i cremar plantes aromàtiques com llorer, ginebra, lavanda, romaní i altres similars
17. A continuació es tancaran les portes de casa, s'indicarà que la casa està infectada i es prohibirà l'entrada durant 40 dies. Després, els propietaris podran retornar
18. Si el malalt es vol quedar a casa, s'ha de preparar una habitació individual per a ell, per evitar la comunicació amb la resta de convivents
19. Els familiars hauran d'escollir una o dues persones segons les seves possibilitats per a servir al malalt, les quals hauran de proporcionar tot allò que necessiti
20. La resta de persones de la casa hauran d'estar tancades i privades de tota relació, i quan necessitin alguna cosa, els acompanyarà un guardià
21. S'assignarà una persona per a comprar tot el que necessiti el malalt. Els productes es posaran en una cistella que es pujarà per la finestra i els diners per a pagar aquest servei, prèviament es passaran pel foc o per vinagre
22. A les llars que hi hagi malalts i convivents, cal actuar de la manera següent: posar el malalt en una cambra aïllada, on no entrarà ningú, excepte la persona assignada al seu servei, i aquesta tampoc no tindrà contacte amb la resta de la família. Aquests no podran tocar res que el malalt hagi tocat (plats, robes, etc.). Dos cops al dia s'ha de perfumar l'habitació del malalt amb bones olors i herbes benèfiques. Cal obrir les portes i finestres dos cops al dia per airejar, excepte els dies de pluja i fred
23. Si el metge o el cirurgià no van a casa del malalt, cal avisar els consellers, els quals s'ocuparan que el malalt estigui atès
24. Qualsevol persona que tingui contacte amb els malalts ha de ser identificada. Els frares, metges i cirurgians que hagin visitat un malalt han de quedar-se a casa i evitar relacionar-se. Quan hagin d'anar a treballar, s'identificaran amb una verge i una creu els mossens i una insígnia o banda de color daurada els metges i cirurgians. D'aquesta manera, els no infectats els reconeixeran i es podran apartar

TAULA 4. Reials providències publicades a Catalunya relacionades amb l'esclat del brot de pesta a Marsella l'any 1720⁹

Data	Contingut
03-08-1720	Prohibició d'admetre cap embarcació de la Mediterrània sense fer quarantena als ports de França
19-08-1720	Prohibició del comerç de persones i gèneres procedents de Marsella i prohibició per les embarcacions provinents d'Itàlia i Llevant amb escala a Marsella. Quarantena rigorosa pels vaixells abans esmentats
25-08-1720	Sobre admissió d'embarcacions al Principat, només al port de Barcelona
07-09-1720	Ampliació de la prohibició del comerç marítim amb les províncies de la Provença i Llenguadoc
17-09-1720	Prohibició pels pescadors de l'Empordà de sortir a pescar sota pena de 5 anys de galera fins a nou avis
18-09-1720	Revisió dels segells i lacrats que porten totes les mercaderies
02-10-1720	Les embarcacions han de mostrar la patent de sanitat a l'arribar a port. L'expedició de patents no les farà el guardià del port sinó que les farà el magistrat de la ciutat i l'Ajuntament. Es revisarà el recorregut i les escales realitzades per les embarcacions. Es revisaran els gèneres, els quals no poden venir barrejats procedents de França. Quarantena pels vaixells esmentats en la Reial Providència de 19-08-1720. El desembarcament de mercaderies no autoritzades comportarà una pena de sis anys a galeres i el desembarcament de persones no autoritzades comportarà el seu empresonament a l'Àfrica durant quatre anys
25-10-1720	Prohibició del comerç marítim de robes i mercaderies amb França i també el comerç provinent d'Àfrica. El subministrament als vaixells es realitza mitjançant una petita embarcació. Lliure pràctica per a les embarcacions procedents de llocs sense prohibició amb els corresponents despatxos de sanitat. Revisió dels segells i lacrats que porten totes les mercaderies
09-12-1720	Prohibició del comerç marítim amb la Ribera del Piemont
13-12-1720	Prohibició del comerç amb les illes de la Mediterrània, excepte Mallorca, Eivissa i Helva (posteriorment s'exceptuaren les illes de Menorca i Malta)
18-12-1720	Prohibició de les embarcacions procedents de Portugal, Brasil i l'Índia Oriental, en el cas de portar gèneres barrejats procedents de França
30-12-1720	Prohibició de comerç de robes i mercaderies de tots els vaixells francesos provinents de Llevant amb França per mar i terra
14-01-1721	Sobre admissió d'embarcacions al Principat, només al port de Barcelona
25-01-1721	Les embarcacions de pesca han d'embarcar a un guarda per impedir la comunicació amb cap altra embarcació
09-02-1721	Admissió sense quarantena dels medicaments procedents de Gènova, Liorna, Lisboa i qualsevol altra part que vinguin sense barrejar
18-02-1721	Lliure admissió del gra procedent d'Andalusia i Castella
28-02-1721	Determinació dels ports habilitats al Principat pel comerç interior. Les embarcacions han de disposar de butlletes de sanitat amb el lloc d'origen i el nombre de persones i gèneres

de Sanitat de Catalunya. Atès que el port de Barcelona no reunia les condicions necessàries per fer les quarantenes dels vaixells, es va determinar que les quarantenes es fessin al port de Els Alfacs, el qual es trobava aïllat de qualsevol nucli de població i oferia un refugi natural als vaixells ancorats. En cas de naufragi es recollien els papers, patents i despatxos amb les precaucions habituals (perfums i banys de vinagre), els naufragats eren conduïts al llatzeret, i estava prohibit recollir cap mercaderia⁹.

El 1743 es va declarar una epidèmia de pesta a Messina (port de Sicília) i, paral·lelament, al nord d'Àfrica, que va afectar de manera important la ciutat de Ceuta. Les normes establertes varen ser les mateixes que a l'edict general de 1721, establint el cordó sanitari a tota la costa catalana i l'actuació de la cavalleria, situació que es va perllongar fins l'any 1746⁵.

A Catalunya, mitjançant la Reial Ordre de 2 de maig de 1770, es van habilitar pel comerç exterior els ports de Palamós, Mataró, Tarragona, Salou, Els Alfacs i El Fangar, trencant d'aquesta manera el monopoli que tenia el port de Barcelona des de la pesta de Marsella (1720). Mitjançant l'edict general de 1771 es va establir que a cada port habilitat pel comerç exterior s'havia de constituir una junta de sanitat formada pel batlle, tres regidors i l'escrivà municipal i, com a personal subaltern, havia de disposar d'un metge, un cirurgià, un porter, diversos morbers o guardes, i un vaixell i mariners, per realitzar els reconeixements als tripulants i passatgers i les inspeccions a les mercaderies. A més a més, aquest edict general establia les instruccions que havien de seguir els guàrdies de sanitat i el guardià del port⁵.

El 1820 es va declarar un brot de pesta a Mallorca. La Junta Superior de Sanitat de Catalunya va establir, en un primer moment, les mesures següents: limitar la pesca mentre fos de dia; prohibir a les barques de pesca allunyar-se més de 5 milles de la costa; habilitar els ports de Els Alfacs, Tarragona, Barcelona i Palamós per a la importació i exportació de productes; i la prohibició d'admetre a pràctica les embarcacions procedents de Mallorca. Poc després es va establir un cordó sanitari que va afectar tot

el litoral català. El resultat final va ser que es va aconseguir evitar que la pesta arribés a Catalunya⁵.

Conclusions

La pesta negra va ser un dels elements catalitzadors en el canvi del pensament baixmedieval. No obstant això, l'aparició periòdica de les epidèmies (com les guerres i la fam) va ser un dels factors que varen alentir el creixement econòmic i demogràfic del nostre país.

En l'època il·lustrada, el control de la pesta es va fer de manera més intensa i es va aconseguir mantenir-la allunyada fins que, amb la revolució microbiològica, es va començar a guanyar aquesta lluita.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Benedictow OJ. La peste negra (1346-1353). La historia completa. Madrid: Ediciones Akal SA; 2011. p. 589.
2. Parrilla Valero F. La lluita contra les epidèmies a Catalunya abans dels postulats microbiològics (1). Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut. 2024;82:13-38.
3. Parrilla Valero F. El origen de la salud pública en Barcelona ciudad. Pharmatech. 2022;63:50-5.
4. Parrilla Valero F. El paper de l'inspector d'epidèmies en el context de l'Espanya il·lustrada. Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut. 2022;77:39-59.
5. Otiña Hermoso P. Sanitat marítima: la defensa de la costa i la salut pública de Tarragona (1720-1930). Tarragona: CEMAPT; 2014.
6. De la Peña Barroso E. Un *regimen sanitatis* contra la peste: el tratado del licenciado Vázquez. Asclepio. 2012;LXIV(2):397-416.
7. Betrán Moya JL. La consolidación de la vuitena del morbo en la ciudad de Barcelona (1560-1600). Pedralbes: Revista d'Història Moderna. 1993;13(1):631-42.
8. Ferrer de Amilibia O. Barcelona 1651: la muerte de una ciudad. Treball de final de grau. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; 2020.
9. Edicto general comprehensivo de todas las reales provisiones y órdenes y de los edictos, instrucciones y providencias generales, dadas en este Principado de Cataluña para preservar, y resguardarle de la peste, ó contagio, que aflige a la Provenza. Barcelona: Per Joseph Teixidó, impressor reial; 1721.